

A magyar nyelv története

3.

A magyar nyelv eredete, finnugor rokonsága

4.

A nyelvújítás

5.

A magyar nyelv szókészletének alakulása

nyelv szavak

szókészlet

összetétele

nyelvi rétegek szerint

a változásokai

ősi örökség

belső keletkezésű szavak

jövevényszók

nemzetközi műveltségyszók

idegen szavak

köznyelvi

irodalmi

tájszavak

szakszavak

argó

árnyaltabb kifejezőmód

gondolatok differenciálódása

társadalmi viszonyrendszer változása

új közléstartalmak létrejötte

idegen hatások

Kazinczy Ferenc: *Tövisek és virágok*

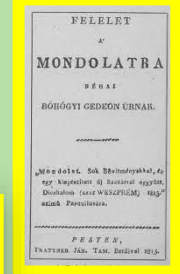
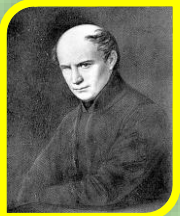
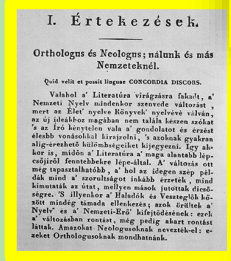
Írói érdem

Szólj, s ki vagy, elmondom. – Ne tovább! ismerlek egészen.

Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.

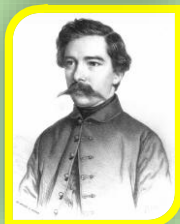
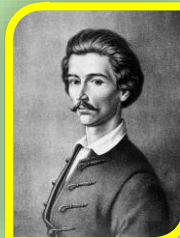
Íz, szín, tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés:

Íz, csín, tűz vagyon a versben, ha mesteri mív.

Törvény kell a nyelvnek, mert különben elvész Törvényét ki szabja, mint az a sok nyelvész. Az a három, négyszáz tudós képviselő. Kik egy-egy indítványt sürin hoznak elő. Sőt nem is indítványt, mert törvényé kenik: Önnön bogarába szerelmes mindenik (Grammatika)

Kisütik, hogy a magyar nyelv Nincs, nem is lesz, nem is volt; Ami új van benne, mind rossz. Ami régi, az meg tót. (Az ortológusokra)

"Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem ." (Bessenyei György)

NYELVÚJÍTÁS =

- ✓ a nyelvfejlődés mesterséges irányítása,
- ✓ a nyelv tudatos és
- ✓ szándékos alakítása,
- ✓ bővítése.

A szándékosság három irányban nyilvánult meg:

1. A nyelv bővítése.
2. Az idegen elemektől (német, latin) való megtisztítása.
3. Stilisztikai javítás.

A magyar nyelv eredete

1. A nyelvrokonság

- A XVIII. század utolsó harmadától lendül fel a tudományos kutatás, addig csupán a mondák és a regék alapján tartották számon „a rokonokat” (hunok).
- Két nyelv közt akkor van rokonság, ha alapszóinkban, grammatikájukban, hangtani jelenségeiben alapvető módon hasonlítanak.
- A nyelvrokonság gyakran nem névrokonság (pl.: a bolgárok török- szláv nyelvcsereje)!
- A nyelvrokonságot a nyelvészet (lingvisztika) eredményei mellett a társtudományok kutatásai is bizonyítják (pl.: régészet, növényföldrajz, antropológia, néprajz).

2. Nyelvcsaládok

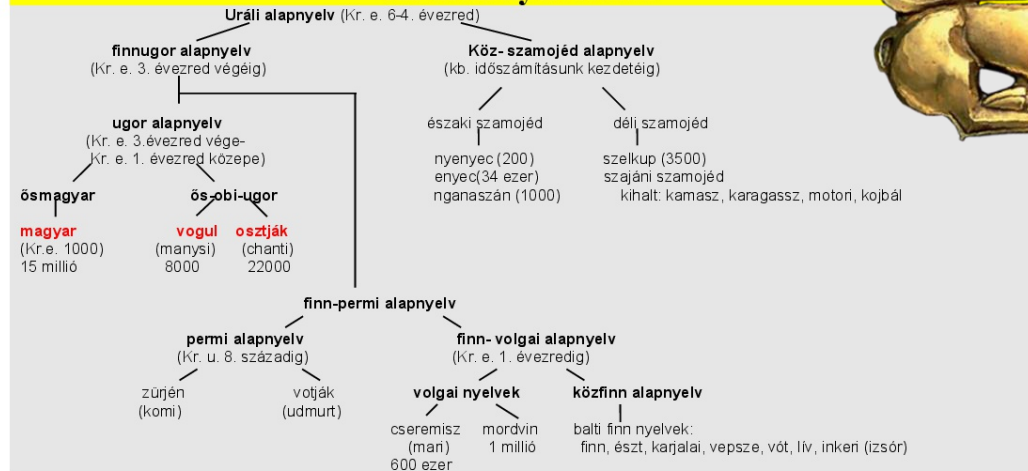
- Kb. 3000-8000 nyelv van a világon (önálló? csak nyelvjárás?).
- Pl.: *indoeurópai* (angol, német, olasz, francia, román, spanyol, portugál, orosz, lengyel, ukrán, cseh, szlovák, szerb + hindu + perzsa, örmény stb.), *uráli* (magyar, finn, észt stb.), *sémi-háni* (héber, arab, egyiptomi stb.), *kaukázusi* (csecsen, grúz), *altáji* (török, mongol), *koreai* (japán, dravida), *sino-tibeti* (kinai, tibeti, burmai, thai), *maláj-polinéz*, *amerikai indián nyelvek*

3. A magyar nyelv eredete és rokonsága

- A magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágába tartozik.

Légy szíves lerajzolni a családfát is!

Az uráli nyelvcsalád

- Az uráli őshaza kérdése a tudományban vitatott.
- Közismert álláspont, hogy az uráli népek a Volga- kanyar és az Urál között éltek (tehát Európában).
- Újabb kutatások (fenyőfélék nevei) alapján azonban:
 - az uráli őshazát a Közép- Uráltól északra,
 - az Ob alsó és középső folyása mentén kell keresni (Nyugat-Szibériában), tehát Ázsiában!
- A legközelebbi rokonaink:
 - az obi-ugorok,
 - a vogulok (manysik, 8 ezer fő az Ob alsó folyása és az Urál között) és
 - az osztjákok (belső nevükön chantí; 22 ezer fő, az Ob keleti oldalán).
- A két legnagyobb lélekszámú rokon népünk a finn (4,5 millió) és észt (1 millió); önálló államokban élnek.
- Az uráli népek kb. 23-24 millióan vannak.

A magyar nyelv eredete, finnugor rokonsága

3.

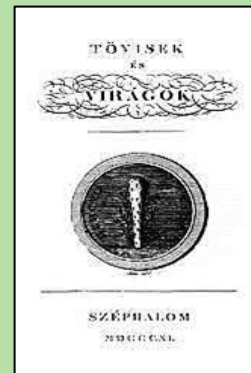
4. A nyelvrokonság bizonyítékai; tudományos és tudománytalan megközelítése

- A nyelvrokonság tudománytalan megközelítése
 - A vizsgálatokból ki kell zárni:
 - A véletlen hangalaki egyezéseket (Pl.: latin *schola* = magyar *iskola*)
 - Nem vizsgálhatók a hangutánzó, hangfestő, gyermeknyelvi és indulatszavak: Pl.: *kakukk* → angol *cuckoo*; német *kuckuck*; orosz *kykyuka* (kukuska)
 - A „délibabos elméleteket”: a valóságtól elrugaszkodottak, az ősibbhez (pl.: sumér, szanszkrit) való tartozás igénye miatt: pl.: *Karthágó* → *Kardhágó*; *Koppenhága* → *Kappanhágó*
- A nyelvrokonság tudományos megközelítésének történeti állomásai:
 - 1770: *Sajnovics János* a magyar és a lapp nyelvet azonosnak tartja. (ez elszakadás a több évszázados hun-magyar rokonításból.)
 - 1799: *Gyarmathi Sámuel* a finnugorral rokonította a magyar nyelvet megindul az „ugor-török háború” (finnugor vagy török származású-e a magyar?)
 - A meginduló nyelvtörténeti kutatás nagy alakjai: *Reguly Antal*, *Hunfalvy Pál*, *Zsirai Miklós*, *Pais Dezső*, *Bárczi Géza*, *Papp István*
- A nyelvrokonság bizonyítéka céljából a nyelvtudomány összehasonlító vizsgálatokat végez a rokonnak vélt nyelvekben.

Bizonyítékai

- Az alapszóink megfelelési:**
 - **Testrészek nevei:** *kéz, fej, láb, mell, szív, vér, szem*
 - **Számok:** 1, 2, 3, 6, 20
 - **Rokon viszonyok:** *apa, atya, anya, meny, vő*
 - **Egyszerű használati tárgyak, eszközök, a lakással, életmóddal kapcsolatos szavak:** *háló, hal, víz, jég, fejsze*
 - **Létezés és elemi cselekvéseket kifejező igék:** *van, él, hal, eszik, iszik, alszik, jön, megy*
- A magyarban mintegy 1000 szó maradt meg a finnugor alapnyelvből. Ez tőszavaink 20%-a, de továbbképzésekkel nagy szócsaládok alakultak ki belőlük, így a mai köznyelvben használt szavaink 75%-a finnugor eredetű. 1000-1200 az összes a magyarban, ebből kb. 100 szó él.
- Szabályos hangmegfelelések elve**
 - nem egyenlő a hasonló hangzással vagy a véletlen hangalaki egyezéssel: pl.: latin *schola* → magyar *iskola*
 - Az azonos helyzetben levő hangok azonos módon változnak meg illetve tűnnek el:
Pl.: a finn szókezdő *k* a magyarban *h*-ra változik (*k > h*)
kota > ház, *kunte* > had, *kolme* > három, *kala* > hal
- A nyelvtani (grammatikai) rendszerben megőrzött hasonlóságok**
 - A birtokos személyjelzés (a birtokos számára, személyére, a birtok számára utalnak, a birtokszóhoz kapcsolódnak)
 - Az irányhármasságra épülő (pl.: honnan, hol, hová) határozórendszer néhány tagja:
Pl.: *n, l* → *ithon ~ ithol, hon ~ hol*
 - Az igeragozás személyragjai: alanyi: *k, sz, ...*; tárgyas: *m, d*
 - A határozott tárgyra való utalás
 - Névmások (személyes: én, te, ő, ...; mutató: ez, az stb.)
 - Nyelvszerkezeti egyezések (mindegyik rokon nyelv agglutináló, vagyis a szótőhöz ragasztja a toldalékokat)
- Jelentésbeli hasonlóságok: elsősorban jelentésszűkülés**
 - Pl.: *lúd* (madár) > egy speciális madárnév
- Szaktudományok, társtudományok, segédtudományok bizonyítékai**
 - régészet, embertan, növényföldrajz, néprajz

"Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem ."
(Bessenyei György)

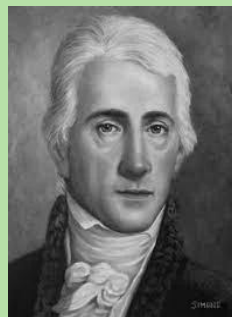
2.

A nyelvújítás

Kazinczy Ferenc: Tövisék és virágok

Írói érdem

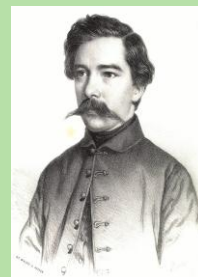
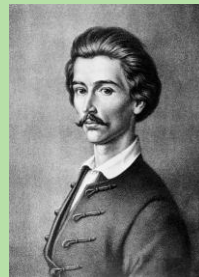
Szólj, s ki vagy, elmondom. – Ne tovább! ismerlek egészen.
Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.
Íz, szín, tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés:
Íz, csín, tűz vagyon a versben, ha mesteri mív.

Törvény kell a nyelvnek, mert különben elvesz
Törvényét ki szabja, mint az a sok nyelvész,
Az a három, négyszáz tudós képviselő,
Kik egy-egy indítványt sűrűn hoznak elő,
Sőt nem is indítványt, mert törvénné kenik:
Önnön bogarába szerelmes mindenik
(**Grammatika**)

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
Ami új van benne, mind rossz,
Ami régi, az meg tót.
(**Az ortológusokra**)

I. Értekezések.
Orthologus és Neologus; nálunk és más
Nemzeteknél.
Quid velit et possit lingue CONCORDIA DISCONS.
Valahol a' Literatura' virágzása fakadt, a'
Nemzeti Nyelv mindenkor szenvedé változást,
mert az Élet' nyelve Könyvek' nyelvvé válván,
az új ideákhoz magában nem találta készen szöket
's az Író kénytelen vala a' gondolatot és érzést
élesebb vonásokkal kirajzolni, 's azoknak gyakran
alig-érezhető különbségeiket kijegyezni. Így ak-
kor is, midőn a' Literatura' a' maga alantabb lép-
csőjéről fentebbekke lépe-által. A' változás ott
még tapasztalhatóbb, a' hol az idegen szép pél-
dák mind a' szorultságot inkább érzeték, mind
kimuták az útát, mellyen mások jutottak dicső-
ségére. 'S illyenkor a' Haladók és Vesztezők kö-
zött mindég támadá ellenkezés; azok örültek a'
Nyelv' és a' Nemzeti-Erő' kifejtődésének: ezek
a' változásban rontást, még pedig akart rontást
láttak. Amazokat Neologusoknak nevezték-el: e-
zeket Orthologusoknak mondhatnánk.

NYELVÚJÍTÁS =

- ✓ a nyelvfejlődés mesterséges irányítása,
- ✓ a nyelv tudatos és
- ✓ szándékos alakítása,
- ✓ bővítése.

A nyelvújítás elsősorban politikai küzdelem volt.

Csak az 1844-i országgyűlés emelte államnyelvvé a magyart.

Írók, költők, nyelvészek tudatos tevékenységében realizálódott.

A szándékosság három irányban nyilvánult meg:

1. A nyelv bővítése.
2. Az idegen elemektől (német, latin) való megtisztítása.
3. Stilisztikai javítás.

2. A nyelv idegen elemektől (német, latin) való megtisztítása

- 1832: Az első magyar helyesírási szabályzat bizonyítja a nyelvészet és az irodalom szoros kapcsolatát.
- Bessenyei: "Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem."
- Ebben a korban formálódott ki véglegesen az **egységes magyar tudósi nyelv**.
- létrejött a **művelti könyvnyelv**.
- 1844. évi II. törvények: a magyar az államnyelv (a latint váltja fel).

1. A nyelv bővítése

• **Nyelvtörpénz** szavakat kényszerűen.

pl.: betyár, burgonya, hullám, idom, kamat, bútor

• **Régi szavakat elevenítették fel.**

pl.: aggasztván (az Ágoston személynévből), fegyelem, felújítottak régi személynéveket (Béla, Gyula, Zoltán, Géza)

• **Idegen szavakat alakítottak át.**

pl. a latin balnea **bálna** lett, a német Leipzig pedig **Lipcse**.

3. Stilisztikai javítás

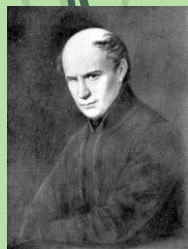
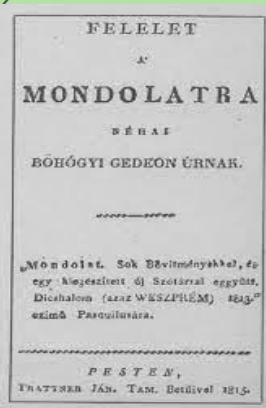
- A nyelvújítással együtt járt a stílusújítás.
- Megújult a **szépirodalom**, a **társalgás**, a **tudomány stílusa** és
- kifejlődött a **publikisztikai stílus**.
- A nyelvvel és a stílussal való tudatos, sőt programszerű törődés hagyományként élt tovább.
- A szókincsgyarapítási törekvések is tovább hatnak.
- 1872: **Magyar Nyelvőr** c. folyóirat.

MAGYAR NYELVŐR

MAGYAR NYELVŐR

Eredménye

- Kb. **10.000** alkotás készített azóta még ma is él, de a túl merészek eltűntek.
(pl. nyaktekerészeti mellékvecnec → nyakkendő)
- Nemcsak a szókincs, hanem a **szépirodalom**, a **társalgás**, a **tudomány stílusa** is megújult.
- 1832: A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályait (Vörösmarty Mihály).
- 1872: megindult a **Magyar Nyelvőr** című folyóirat.
- Megalakult a Magyar Tudományos Akadémia.
- Vörösmarty részt vett az első nyelvtankönyv kidolgozásában. Megszerkesztette az első helyesírási szabályzatot (1832). Kialakult a **könyvnyelv**, az **irodalmi nyelv**. Ez a kettő lett az alapja a **nemzeti nyelvnek**.

A magyar nyelv szókészletének alakulása

1. A szavak a beszélt nyelvnek, illetve az írott mondatnak az alkotóelemei.

A világos gondolatközléshez ismernünk kell a helyes szörendet, a szótó és a toldalekok kapcsolódásait, a nyelvtani rendszert.

2. A szókészlet nagysága

- A XIX. sz. második felében jelent meg Czuczor Gergely-Fogarasi János féle szótárban **110 ezer** címszó szerepelt.
- 1962-ben megjelent a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára*: **80 ezer** szó, szókapcsolat, **120 ezer** összetett és képzett szó.
- Az **egyén szókincse** ennek a töredéke, függ a lakóhelytől, műveltségtől, foglalkozástól stb.
 - Kb. **5-10 ezer szó felett van egy ember** szókincse.
 - **Költőink, őseink szókincse** ennél szelesebb volt (pl. Arany János műveiben 40 ezer szóban fejezte ki magát).
 - Az egyének **aktív** szókincs a naponta használt és értett szavak összessége.
 - A **passzív** szókincsbe beletartoznak azok a szavak, amelyeket az egyén megért, de nem használ rendszeresen.
 - Ha az egyes ember szókincsét nézzük, az nagyságrendileg sem közelíti a nyelv teljes szókészletét. Az egyén szókincsének rendszeresen használt, alkalmazott hányada az **aktív szókincs**, amit pedig megért, ismer, de nemigen használ, a **passzív szókincs**. **E kettő aránya az egyes ember életében is igen változó.**
 - Az iskolába lépő gyermek szókincse mintegy **2.000** szóra tehető; az átlagosan iskolázott **serdülő 6-7.000**; egy magasan képzett, sokoldalú érdeklődési **értelemiségi 50 ezer** szót is ismerhet.
 - Nagy írókénál ennél is többet. Ebből azonban kis rész az aktív: Arany János költeményeiben 23 ezer szót használt..

3. A szókészlet rétegei

- A **köznyelv** szavait a mindennapi életben használjuk, pl. *ház, rak, én, talán, újság* stb.
- Az **irodalmi szókészlet** szavait írók alkották, stílusuknak alkotó része lett
 - pl. *kirvívág* <- Arany, *fémkeblű* dinamó <- József Attila
- **Tájszavakat** területi tagolódással különítjük el. Ezek a szinonimák – pl. *korcsolyázik = síhózik* <- Nyírség
- A **szakszókészlet** (terminus technikus) a munkakört és a foglalkozást különíti el – pl. *félvezető*
- A **zsargonszavak** vagy **argószavak** kisebb társadalmi rétegen belül a titokzatosságot, az elfedést célozzák (tolvajnyelv), pl. *zsaru, hé, lelécel*

Mind egyik rétegből beépülhet szó a köznyelvbe, amely mindig újul, változik.

4. Szókészletünk változása

- Minden nyelv szókészlete folyamatosan változáson megy keresztül; a nyelvhasználó közösség életmódja is folyamatosan változik.
- A magyar nyelvben is vannak olyan szavak, amelyek mára már eltűntek (pl. *isa* 'bizony'), vannak olyanok, amelyeknek jelentése megváltozott (a *marha* korábban vagyont jelentett) vagy új jelentésekkel bővült (pl. *egér*), és vannak olyan szavak, amelyek újonnan keletkeztek (pl. *honlap*).

Okai				
árnyaltabb kifejezőmód	gondolatok differenciálódása	társadalmi viszonyrendszer változásai	új közléstartalmak létrejötte (találmányok, világ változásai)	idegen hatások, szavak átvétele
Szókészletünk összetétele				
ősi örökség	belső keletkezésű elemek	jövevényszók	nemzetközi műveltségzők	idegen szavak

4.1. A belső keletkezésű szavak

- Az alapszókészlet elemei azért is jelentősek, mert a belőlük képzett és összetett szavak, vagyis a belső **keletkezésű szavak** adják a szókincs zömét. Vedd például a *fej* szót, ebből képezheted a *fejetlen*, *fejes*, *fejel*, *fejedelem* szavakat, szóösszetétellel pedig még többet alkothatsz: *fejéladag*, *fejbőlhintás*, *fejfa*, *fejfiyas* stb. De a *fejetlen*-ből képezheted a *fejtelenséget*, a *fejel*-ből a *fejelést*, a *fejedelem*-ből a *fejedelemiséget*. Egész szócsaládok jönnek így létre egyetlen alapszóból.

➤ Nyelvünk belső fejlődésének eredménye

a) szóteremtés	b) szóalkotás
<ul style="list-style-type: none">▪ ősi forma, nem tendenciaszerű, ma már ritka▪ eddig nem létező hangsorból szó keletkezik▪ különösen jellemző hangutánzó, hangfestő és indulatszavaknál – pl. <i>pufff</i> > <i>puffan</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ meglévő elemek összekapcsolása▪ a felhasznált elemektől függően sokféle módon megvalósulhat▪ természetes út: beszéd > nyelv > beszéd▪ mesterséges út: nyelvújítás (csak az adott korszakban jellemző)

b) A szóalkotás módjai – részletezve

szóképzés	szóösszetétel	mozaikszók	ritkább szóalkotási módok
<ul style="list-style-type: none">▪ alapszó + képző > képzett származékszó▪ új jelentés, gyakran új szófaj is<ul style="list-style-type: none">▪ képzőnek jelentésváltoztató szerepe van, megváltoztatja a mondatstruktúrát is▪ pl. <i>mák</i> + <i>s</i> > <i>mákos</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ önálló szavak > új jelentésegység▪ pl. <i>három</i> + <i>szög</i> > <i>háromszög</i>▪ speciális formája a szókettőzés, pl. <i>alig-alig</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ többszavas kifejezések lerövidítése▪ nem motivált szavak, gyakran elhomályosul a jelentésük▪ betűszó (kezdőbetűk felhasználása) pl. <i>ENSZ, szja</i>▪ szóösszevonás (több betű felhasználása) pl. <i>gves</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ ragszilárdítás (szó és toldalek összenő) pl. <i>dicseréssék</i>, <i>éljen</i>▪ szórövidítés, pl. <i>talaj, fagyvi</i><ul style="list-style-type: none">▪ szóelvonás, pl. <i>vakondok</i> > <i>vakond</i>▪ szövegyítés, pl. <i>ordít</i> + <i>kiabál</i> > <i>ordibál</i>▪ szóhasadás, pl. <i>köröm</i> ~ <i>károm</i><ul style="list-style-type: none">▪ népetimológia, pl. <i>fűfajka</i> > <i>puffajka</i>

5.

A magyar nyelv szókészletének alakulása

4.2. A jövevényszavak

- A magyar nyelv mintegy **három évezrede** elkülönült a vele rokon nyelvektől, és önállóan fejlődött tovább. A magyar nyelvet beszélők hosszú vándorlásuk alatt **kapcsolatba kerültek sok más nyelvvel**, így a honfoglalás előtt különféle török, majd utána szláv, német, latin és egyéb európai nyelvekkel. Ezekből a nyelvekből sok szót vettünk át, amelyek évszázadok alatt a magyar **kiejtéshez igazodtak**, és használóik már **nem érzik rajtuk az idegen eredetet**. Az ilyen szavakat **jövevényszavaknak** nevezzük. A jövevényszavak is szoképzés és szóösszetételek alapjait szolgáltatnak (pl. *máhnás*, *málnázik*; *málnaszörp*, *máhabokor*, *málnaizi*).

A jövevényszavak története

- sok átadó nyelv
- több hullám: török, német, szláv
 - középkorban sok átvétel a latin nyelvből
- az egyes nyelvekből jellegzetes műveltségtérletek szavai származnak
 - török (első hullám): növénytermesztés, állattenyésztés, társadalmi viszonyok
 - török (második hullám): kényelmi cikkek, pl. *kávé*, *kegne*
 - német: polgárosodással, katonasággal összefüggő szavak, pl. *mester*, *lajstrom*
 - szláv: életmóddal összefüggő szavak, pl. a hét napjai *szerdá* < *szerdá* (közép), *csütörtök* < *csetüre* (4), *péntek* < *penteki* (5)
 - latin: egyház, orvostudomány, állatok, növények, hónapok
- jövevényszavak beépülnek a nyelvbe, idomulnak a nyelvhez (pl. ragozás)

Jövevényszavak a magyar nyelvben					
török	szláv	latin	német	olasz	francia
pl. árpa, gyomor, tolmács, tyúk	pl. asztal, bab, macska, rozs	pl. iskola, sors, templom, téglá	pl. cél, drót, papír, polgár	pl. dús, mazsola, piac, tréfa	pl. fűrmit, limonádé, masszáz

4.3. Az idegen szavak

- A *szelfi* is idegen szó, az angol *selfie* szóból származik.
- Nyelvünkbe a közelmúltban is kerültek (pl. *telefon*, *videó*, *menedzser*), és ma is kerülnek más nyelvekből szavak. pl. *e-mail/imél*, *chat/cset*, *sms*)
 - Ezek a szavak kezdetben bizonyos szakmák, tudományágak szókincsét gazdagítják, de a diákok nyelvbe és az úgynevezett szlengbe is folyamatosan kerülnek idegen szavak.
 - Idegen szavaknak nevezzük azokat a szavakat, amelyeknél még felfedezhető az idegen eredet, akár annak ellenére is, hogy leírásuk már a magyar nyelv szabályai szerint történik (pl. *imélezik*, *csetel*).

Idegen szavak

- eredeti alakjukban szerepelnek a nyelvben
- jellemző a szakzsargonban
- széleskörű használat esetén idővel beolvadnak

4.4. Tükörfordítás

pl. *Eisenbahn* > *vasút*, *matéria* > *anyag*, *universitas* > *egyetem*

4.5. Nemzetközi műveltségzavak

- pl. izmusok, televízió, komputer
- régebben vándorszavak: ruházat, étel, foglalkozások, fegyverek
- modern nemzetközi szavak a felvilágosodás korától kezdve áramlanak be
 - görög eredet, pl. *technika*, *atom*, *baktérium*, *telefon*, *lexikon*
 - francia eredet, pl. *hotel*, *kabare*
 - angol eredet, pl. *meccs*, *futball*, *tenisz*

4.6. Néhány érdekes példa a szókincs bővülésre

- **szóösszetételek elhomályosulása**
 - jöember* > *jánbor*
 - néember* > *nénber*
 - ücháp* > *ünnep*
 - kéz* + *tevő* > *kesztyű*
- **eredeti jelentés megváltozása**
 - marha* – állat > *vagyon*
- **tulajdonnevek köznevelítése**
 - Mæcenas* > *meccénás*
 - Háry János* > *háryjánoskodik*
 - Don Juan* > *dunhuán* (pl. nem egy ~)
 - Bikini* (sziget) > *bikini*
 - Pepita* (túncsnő) > *pepita* (kockás)
 - Cardigan* (gróf) > *kardigán*

IV. témakör

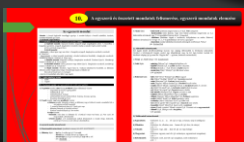
A nyelvi rendszer

9.

A morfémák, szóelemek szerepe és helyes használata a szóalak felépítésében, a szószerkezetek alkotásában

10.

A egyszerű és összetett mondatok felismerése, egyszerű mondatok elemzése

9.

A morfémák, szóelemek szerepe és helyes használata a szóalak felépítésében, a szószerkezetek alkotásában

A toldalékok fajtái

Kinyomtathatod...

Nyelvi szintek

szöveg

mondat

szószerkezet (szintagma)

szóalak (lexéma)

szóelem (morféma)

□ A beszédünkben szereplő szavakat alkotóelemeire, szóelemekre bonthatjuk.

hang (fonéma)

□ Nincs önálló jelentése, csak **jelentést** megkülönböztető szerepe. – pl. *hal* – *hál*

Tőmorféma, vagy másnéven szótő, olyan szavakat jelöl, amelyek **nem bonthatók** már kisebb részekre, de **önállóan is megállják helyüket** egy mondatban. – pl.: *kutya*, *nap*, *fut*, *lát*

A szótőhöz kapcsolódnak a **toldalékmorfémák**.

képző

□ **megváltoztatja** a szótő jelentését
pl. *asztal* – *asztal**os***

jel

□ **módosítja** a szótő jelentését
pl. *kutya* – *kutyá**k***

rag

□ **lezárja** a szóalakot, egymáshoz kapcsolja a szavakat
pl. *szobá**ban*** járkal

K	igeképzők (zöld+-ell, dob+-ol, só+-z)
É	főnévképzők (szép+-ség, olvas+-ás, madar+-ás)
P	melléknévképzők (nagy érték+-ű, arany+-os, ujj+-nyi, kert+-i)
Z	számnévképzők (harm+-adik, öt+-öd)
Ö	igenévképzők (úsz+-ni, szaladgál+-ó [gyereki], ér+-ett [gyümölcs], megír+-andó [lecke], nevet+-ve)
K	
J	a múlt idő jele: -t, -tt (kér+-t, főz+-ott)
E	a feltételes mód jele: -na, -ne, -ná, -né és változatai (ad+-na, ad+-ná, i+-nna, i+-nná)
L	a felszólító mód jele: -j és változatai (kér+-j, té+-gy, jö+-jj, hi+-gy, fus+-s, te+-dd)
E	a többes szám jele: -k (ceruzá+-k, füzet+-ek)
K	birtokos személyjelek: -m, -d, -a/-e, -ja/-je (ceruzá+-m, ceruzá+-d stb.) -unk/-ünk, -tok/-tek/-tök, -uk/-ük, -juki/-jük (füzet+-ünk, füzet+-etek stb.)
	birtokjel: -é (Kati+-é)
	birtoktöbbsébesítő jel: -i, -ai, -ei, -jai, -jei (építő+-i, rokon+-ai, kert+-jei)
	a fokjelek: a középfok jele: -bb (kedves+-ebb) a felsőfok jele: leg+-bb (leg+-kedves+-ebb) a túlzófok jele: legesleg+-bb (legesleg+-kedves+-ebb)
	kiemelőjel: -ik (fényesebb+-ik, nagyobb+-ik)
R	igei személyragok: -k, -m (vár+-ok, vár+-om)
A	-l, -sz, -d, Ø (játssz+-ol, vár+-sz, vár+-od, vár+-Ø)
G	Ø, -i, -ja (vár, néz+-i, vár+-ja)
O	-unk/-ünk, -juki/-jük (vár+-unk, vár+-juk)
K	-tok/-tek/-tök, -játok, -itek (vár+-tok, vár+-játok, néz+-itek)
	-nak/-nek, -ják/-ik (vár+-nak, vár+-ják, kér+-ik)
	a főnévi igenév személyragjai: -om/-od/-a/-e/-unk/-ünk/-otok/-etek/-ötök/-uk/-ük
	a tárgy ragja: -t (sütemény+-t)
	a birtokos jelző ragja: -nak/-nek (a fiúk+-nak a labdája)
	határozóragok: -ban/-ben, -ba/-be, -ból/-ből, -n/-on/-en/-ön, -ra/-re, -ról/-ről, -nál/-nél, -hoz/-hez/-höz, -tól/-től, -val/-vel, -kor, -an/-en (szép+-en), -ul/-ül (magyar+-ul), -lag/-leg (emberi+-leg)

Az egyszerű mondat

Mondat: A beszéd legkisebb összefüggő egysége. A mondat kifejezi a beszélő szándékát, érzelmét, mondanivalójának egy részét.

A mondatok csoportosítása

I.) A modalitás (mondatok fajtái a beszélő szándéka) szerint:

a) **kijelentő mondat:** Egyszerű közlést, nyugodt hangú megállapítást jelent. A beszédben a hangsúly egyenletes, nyugodt, hanglejtése ereszkedő, írásban a mondat végére pontot teszünk.

pl. *Ma este későn megyek haza.*

b) **kérdő mondat:**

- **eldöntendő:** a válasz igen vagy nem lehet. A hangsúly nyugodt, hanglejtése emelkedő, ereszkedő.

pl. *Látod ezt?*

- **kiegészítendő:** a válasz hosszabb terjedelmű, a kérdés kérdőszóval kezdődik, a hanglejtés ereszkedő.

Mondatvégi írásjele a kérdőjel. pl. *Hogy vagy?*

c) **felkiáltó mondat:** hangsúlyja erőteljes, hanglejtése ereszkedő. Érzelmet fejez ki. Mondatvégi írásjele a felkiáltó jel. pl. *Fáj az ujjam!*

d) **felszólító mondat:** Kérést, parancsot vagy tiltást fejez ki. Hanglejtése ereszkedő, mondatvégi írásjele a felkiáltó jel. pl. *Tanulj tinó!*

e) **óhajtó mondat:** Érzelmet, vágyat fejez ki. Gyakran indulatszóval kezdődik, az állítmány feltételes módú. Hanglejtése lebegő. Mondatvégi írásjele a felkiáltó jel.

Bárcsak nil lennék már az érettségim!

- mind az öt mondatfajta lehet állító vagy tagadó

II.) Logikai minősége szerint

1. Állító
2. Tagadó

III.) Szerkezete szerint: egy tagmondatból áll, tovább nem tagolható

1.) **Tagolatlan mondat:** **nincs** benne **predikatív** (alany-állítmányi) viszony

- megszólítás pl. *Kedves egybegyűltekt!*
- indulatszók pl. *Jaj!*
- módosítók pl. *Dehogy!*
- szerkesztetlen névszós szerkezetek pl. *Szépség, okosság, igazság.*
- Köszönési formulák pl. *Szia!*

2.) **Tagolt mondat:** **van** benne **predikatív** viszony

- a) **hiányos mondat:** hiányzik az alany, az állítmány vagy a kötelező vonzat a mondatból (de a szövegkörnyezetből kiegészül)
- 3. személyű határozott alany pl. *Tanult egész nap.*
- állítmány hiányzik pl. *Madarat tolláról.*
- Kötelező vonzat hiányzik pl. *Nem tudom.*

b) **teljes mondat:**

- **tőmondat:** csak alany és állítmány ill. a kötelező vonzat van benne. pl. *Pisti eszik. Mi megcsináljuk a feladatunkat.*
- **bővített mondat:** a fő mondatrészek mellett bővítmények is vannak (tárgy, határozók, jelzők) pl. *Pisti levest eszik villával a fürdőkádban.*

Az egyszerű mondat szó szerkezetei

1.) Hozzárendelő szó szerkezet: (predikatív viszony) ALANY-ÁLLÍTMÁNY

- a) **Állítmány** fajtái:
- **igei** (az Á szófaja ige) pl. *Pisti eszik.*
 - **névszói** (az Á szófaja névszó) pl. *Szép az idő.*
 - **névszói-igei** (az Á ige és névszó) pl. *Szép volt az idő.*
 - jele: öltözködik

- b) **Alany** fajtái:
- **határozott** (pontosan megnevezem az A-t) pl. *Pisti csöngetett.*
 - **határozatlan** (nem akarom, vagy nem tudom pontosan megnevezni az A-t, határozatlan névmással vagy T/3-ú igealakkal fejezem ki) pl. *Csöngettek.*
 - **általános** (általában végzik a cselekvést, kifejezhetem az ember főnévvel, általános névmással, E/2-ű vagy T/1, 2, 3-ú igealakkal) pl. *Keresd az igazságot!*
 - **alanytalan** mondat (általában természeti jelenségek esetében) pl. *Pirkad.*
- jele: Kovács Pisti

2.) Alárendelő szó szerkezetek

Két tagjuk között alá-fölérendeltségi viszony van: alaptag (fölérendelt) és bővítmény (alárendelt). Nevüket a bővítményről kapjuk, melyet úgy állapíthatunk meg, ha két tagú kérdést teszünk fel: kérdőszó+alaptag (pl. gyorsan fut: Hogyan fut? → gyorsan; határozós szó szerkezet)

a) **Tárgy:** pl. *Zenét hallgat.* Jele: komolyzenét

- b) **Jelző** fajtái:
- **minőség** (Milyen?) pl. *A sárga kabátjában volt.*
 - **kijelölő** (Melyik?) pl. *A szebbik darabot vászította.*
 - **birtokos** (Kinek a...?) pl. *Elvette a kisfiú könyvét.*
 - **menyiség** (Hány? Mennyi?) pl. *Két almát vettem.*
 - jele: gyönyörű

- c) **Határozó** fajtái:
- **hely** (Hol? Hová? Honnan?) pl. *Itthon vagyok.*
 - **idő** (Mikor? Meddig? Medtől?) pl. *Vacsoráig tanulunk.*
 - **szám** (Hányszor?) pl. *Gyakran járunk moziba.*
 - **mód** (Hogyan? Milyen módon?) pl. *Félválról beszélt velem.*
 - **eszköz** (Mivel? Minek a segítségével?) pl. *A barátjával küldte el a levelet.*
 - **ok** (Miért? Mi miatt?) pl. *A viselkedése miatt kellett távoznia.*
 - **cél** (Miért? Mi végett?) pl. *Kenyérért ment a boltba.*
 - **fok-mérték** (Mennyire?) pl. *Nagyon szeretem a sítit.*
 - **tekintet** (Milyen tekintetben?) *Úgyes a fociban.*
 - **állapot** (Hogyan? Milyen állapotban?) pl. *Boldogan segitettem.*
 - **eredet** (Miből? Kiből?) pl. *Kőből építették a várat.*
 - **eredmény** (Mivé? Milyenné? Kivé?) pl. *Kővé vált.*
 - **társ** (Kivel együtt? Mivel együtt?) pl. *A kutyával ment sétálni.*
 - **hasonlító** (Kinél? Minél?) pl. *Egyik szebb a másiknál.*
 - **részes** (Kinek a részére? Minek a részére?) pl. *Úsinnát vitt a nagymamának.*
 - **állandó** (-) pl. *Hűséges volt a hazájához.*
 - jele: gyorsan

3.) Mellérendelő szó szerkezetek

- a) **Kapcsolatos:**
- kötőszava: és, se... se... stb. (pl. se vége, se hossza; szép és intelligens)
 - jele: —
- b) **Ellentétes:**
- kötőszava: de, ellenben, nem... hanem stb. (pl. okos, de csúnya)
 - jele: ↔
- c) **Választó:**
- kötőszava: vagy, akár... akár stb. (pl. ma vagy holnap)
 - jele: ~
- d) **Magyarázó:**
- kötőszava: ugyanis, mert stb. (pl. eredményes, ugyanis/mert szorgalmas)
 - jele: ←
- e) **Következtető:**
- kötőszava: ezért, mert stb. (pl. szorgalmas, ezért eredményes)
 - jele: →